

**TAHAR BEN JELLOUN – *LE DERNIER*
AMI / ULTIMUL PRIETEN
(fragment)**

Elena-Brândușa STEICIUC

Université « Ștefan cel Mare » de Suceava,
Roumanie

Le dernier ami

L'été 66 nous allions être abandonnés par les illusions de notre jeunesse. Mamed fut arrêté par la police politique. Quelques heures après son retour de France, deux hommes en civil sonnèrent chez ses parents, lui demandèrent son passeport et l'embarquèrent dans une voiture banalisée. J'étais à ce moment là dans l'avion qui me ramenait de Montréal à Casablanca. À mon arrivée, je ne fus pas inquiet. Je passai les formalités de police et de douane sans problème. À Tanger, mes parents avait reçu la visite d'un cousin qui travaillait dans l'administration de la mairie. Il leur aurait conseillé de me demander de reporter mon retour au pays. Trop tard. Les arrestations d'étudiants

Ultimul prieten

În vara lui '66 iluziile tinereții noastre aveau să ne părăsească. Mamed fu arestat de poliția politică. La câteva ore după ce s-a întors din Franța, doi bărbați în civil au sunat la părinții lui, i-au cerut pașaportul și l-au urcat într-o mașină ce arăta ca oricare alta. În acel moment, eu eram în avionul care mă aducea de la Montréal la Casablanca. La sosire nu m-am neliniștit. Am trecut de formalitățile de poliție și de vamă fără probleme. La Tanger, părinții mei fuseseră vizitați de un văr ce lucra în administrație, la primărie. Acesta i-a sfătuit să-mi ceară să amân întoarcerea în țară. Prea târziu. Erau arestați tot mai mulți studenți ce aveau activități sau pur

ayant des activités ou simplement des opinions politiques de gauche se multipliaient. Les parents de Mamed étaient restés sans nouvelles durant une quinzaine de jours. Des « hommes gris », comme les appelait ma mère, sonnèrent chez nous à six heures du matin.

Leur brutalité avait figé ma mère dans une expression qui l'avait défigurée durant plusieurs jours. Ils ne donnaient pas d'explications, exécutaient des ordres sans le moindre scrupule. On disait que la police marocaine avait hérité tous les travers de la française. Ils avaient probablement suivi des stages en France pour apprendre à être violents et sans état d'âme.

En prison, je retrouvai Mamed qui était méconnaissable. Il avait maigri et avait la tête rasée. Nous étions moins d'une centaine d'étudiants poursuivis pour « atteinte à la sûreté de l'État ». Nous ne comprenions pas ce qui nous arrivait. Mamed avait été torturé. Il avait du mal à marcher. La première chose qu'il ait dite fut je n'ai rien dit parce que je ne savais rien ; sous la torture tu parles, mais moi, je ne savais pas ce qu'ils me voulaient ; j'inventais des trucs pour qu'ils arrêtent de me frapper, je disais n'importe quoi, alors ils redoublaient de férocité ; ils avaient des dossiers sur chacun d'entre nous depuis nos premières discussions dans la cour de récréation du lycée ; il y avait parmi nous un type qui les renseignait ; avec des recouplements,

și simplu opinii politice de stânga. Părinții lui Mamed n-au avut nici o veste de la el cincisprezece zile. Niște „oameni cenușii”, cum le spunea mama, sunară și la noi, la șase dimineața.

Din cauza brutalității lor, mama a rămas încremenită într-o expresie care a desfigurat-o câteva zile. Nu dădeau explicații, executau niște ordine fără cele mai mici scrupule. Se spunea că poliția marocană a moștenit toate defectele celei franceze. Probabil au fost pregătiți în Franța și învățați cum să fie violenți și să nu se lase înduioșați.

În închisoare, l-am regăsit pe Mamed care era de nerecunoscut. Slăbise și era ras în cap. Eram acolo mai puțin de o sută de studenți urmăriți pentru „atingere adusă siguranței statului”. Nu înțelegeam ce ni se întâmplă. Mamed fusese torturat. Mergea greu. Primul lucru pe care mi l-a spus a fost „n-am spus nimic pentru că nu știu nimic; sub tortură vorbești, dar eu habar n-aveam ce voiau de la mine; inventam tot felul de chestii ca să nu mă mai bată, spuneam prostii și-atunci se făceau și mai răi; aveam dosare despre fiecare din noi, începând cu primele discuții din curtea liceului, în recreație; cineva dintre noi îi informa; punând lucrurile cap la cap, am ghicit cine; în fiecare grup de oameni este un trădător ce trebuie

j'ai deviné qui c'était ; dans chaque groupe humain il y a un traître qui doit jouer son rôle de traître ; le notre était un type quelconque, un pauvre type qui se vengeait de la vie qui ne l'avait pas avantagé. Le pire est que cet homme a fait carrière dans l'administration marocaine et qu'il a eu de grandes responsabilités au ministère de l'Intérieur.

J'avais la conscience tranquille ; de toute façon on n'a rien fait du mal, on n'a pas comploté, on a juste discuté entre nous ; ils voulaient savoir des choses sur le FLN, sur les copains algériens partis faire la guerre. Ils confondaient tout exprès pour nous faire avouer des choses graves. Évidemment, ils savaient que j'étais au parti, mais le parti n'était pas interdit.

Il y avait dans le regard de Mamed un mélange de tristesse et de fierté. Je le sentais solide. Il me serra très fort contre lui et me demanda à l'oreille alors t'as baisé beaucoup à Québec ? J'éclatai de rire. Les autres prisonniers n'étaient pas de Tanger. Certains étaient de droits communs. Ils ne comprenaient pas pourquoi nous étions là. Un type nous dit vous n'avez même pas vendu un kilo de haschisch ? Vous n'avez rien volé, pas même un salaud de flic ? Pour eux, la politique, c'était de l'abstrait. Un autre plus âgé,

să-și joace rolul de trădător; al nostru era un tip oarecare, un amărât care se răzbuna pentru șuturile primite în viață. Cel mai rău e că acest om a făcut cariera în administrația marocană și a avut mari responsabilități în Ministerul de Interne.

Eu nu aveam nimic pe conștiință; în orice caz, nu am făcut nimic rău, nu am complotat, am discutat doar între noi; voiau să știe diverse lucruri despre FLN¹⁴⁴, despre colegii algerieni plecați la război. Înadins amestecau totul, ca să ne facă să mărturisim lucruri grave. Evident, știau că-s membru al partidului comunist, dar partidul nu era interzis.”

În privirea lui Mamed era un amestec de tristețe și bucurie. Îl simțeam puternic. Mă strânse foarte tare în brațe și mă întrebă la ureche: „Te-ai regulat mult în Québec ? ”Am izbucnit în răs. Ceialți pușcăriași nu erau din Tanger. Unii erau de drept comun. Nu înțelegeau ce căutam noi acolo. Un tip ne-a spus „N-ați vândut nici măcar un kil de hașiş ? N-ați furat nimic, nici măcar n-ați caftit vreo scârbă de gabor ? ” Pentru ei, politica era ceva abstract. Altul, mai în vârstă, fără îndoială vreun

¹⁴⁴ *Front de libération nationale*, mișcare naționalistă algeriană, formată în timpul insurecției de la 1 noiembrie 1954, transformată în partid unic după obținerea independenței, în 1962.

sans doute un parrain, nous demanda, c'est quoi la politique ? Vous voulez être ministres, avoir une voiture avec chauffeur, des secrétaires portant des jupes courtes, fumer des cigares et passer à la télé ? Quand on sortira, je vous donnerai tout ça, pas le titre de ministre, mais vous avez tout le reste, vous êtes sympathiques, vous faites des études très hautes et on vous a arrêtés ! C'est fou, ce pays ne va pas bien, je veux dire que le pays va très bien mais qu'il y a des erreurs... Vous ne faites que parler, vous n'êtes pas capables de tuer quelqu'un, non, trop douillets, trop polis, bien élevés, pas de risque, alors je ne comprends pas ce que vous foutez dans cette prison. Le pays, ça va pas bien...

Il avait une cinquantaine d'années, et était certain qu'il allait être libéré dans la semaine. Effectivement, on vint le chercher en lui disant tu es libre. Lui ne faisait pas de politique, juste du trafic de kif vers l'Europe. Il nous fit un clin d'œil comme si nous allions nous revoir assez vite. Il eut le temps de nous dire son nom ou plutôt son surnom « Roubio » et que son quartier général se trouvait au Café Central au petit Socco.

Nous sommes restés dans cette prison une quinzaine de jours puis nous fûmes transférés dans un camp disciplinaire de l'armée où nous restâmes dix-huit mois et

„barosan”, ne-a întrebat „Ce-i aia, politica? Vreți să fiți miniștri, să aveți mașină la scară, secretare cu mini-jupă, să fumați țigări de foi și să apăreți la televizor? Când o să ieșim de-aici am să vă dau din toate, nu chiar titlul de ministru, ci toate celelalte, sunteți simpatici, învățați de nu mai puteți și uite că v-au arestat! E cumplit, țara asta se duce de răpă, vreau să spun că țara asta o duce bine, dar mai sunt greșeli... Voi dați numai din gură, nu sunteți în stare să uciideți, nu, sunteți prea blânzi, prea politicoși, bine crescuți, nu-i nici un risc, și-atunci nu înțeleg ce naiba faceți în închisoare. Țara asta o ia razna...”

Avea cam cincizeci de ani și era sigur că urma să fie eliberat în cursul acelei săptămâni. Într-adevăr, au venit să-l caute, spunându-i „Ești liber!”. Nu făcea politică, ci trafic de kif¹⁴⁵ înspre Europa. Ne-a făcut cu ochiul, ca și cum aveam să ne vedem destul de repede. De-abia a avut timp să ne spună numele, sau mai degrabă porecla, „Roubio” și că își avea tabăra la Café Central, în micul Socco.

Am rămas în închisoarea asta vreo cincisprezece zile, apoi am fost transferați într-un lagăr de muncă disciplinară al armatei, unde am rămas optsprezece luni și

¹⁴⁵ Amestec de hașiș și tutun, în Africa de Nord.

quatorze jours sans être jugés. Un matin, avant d'être jetés au camp, un gradé vint nous voir et nous dit qu'il fallait signer une lettre où nous demandions pardon au roi. Mamed, courageux, dit pardon pourquoi ? On n'a rien fait, on n'a commis aucune crime, aucune faute pour demander pardon... Le gradé lui dit tête de mule, tu me rappelles mon fils, il conteste tout ; vous avez de la chance que notre roi bien-aimé, que Dieu le glorifie et lui donne longue vie, soit de bonne humeur et vous avez l'audace de parler ? Allez, signez là, sinon vous serez accusés de désobéissance à notre roi bien-aimé, que Dieu le glorifie et lui donne longue vie, et là, c'est grave, très grave. Vous avez de la chance, je suis humain ! Si vous étiez tombés sur El Lobo, vous seriez en train de compter vos dents.

Mamed me regarda pour me demander mon avis. Je fis signe de la tête. Nos signatures furent apposées au bas d'une feuille à l'en-tête du ministère de la Justice. De toute façon, le roi n'est même pas au courant qu'on existe, alors qu'on demande sa grâce ou la main de sa fille, le résultat est le même : on n'existe pas !

Ces dix-neuf mois d'incarcération déguisée en service militaire scellèrent notre amitié de manière irréversible. Nous étions devenus sérieux. Nous avions tout

paisprezece zile fără a fi judecați. Într-o dimineață, înainte de a fi aruncați în lagăr, a venit să ne vadă un gradat, care ne-a spus că trebuie să semnăm o scrisoare prin care să-i cerem iertare regelui. Mamed, curajos, a spus „Iertare, pentru ce ? N-am făcut nimic, n-am comis nici o crimă, nici o greșală ca să cerem iertare...” Gradatul i-a spus „Catâr încăpățânat, semeni cu fiu-miu care contestă tot; aveți noroc că regele nostru preaiubit, Dumnezeu să-i sporească gloria și să-i dea viață lungă, e în toane bune și mai aveți îndrăzneala să mai vorbiți ? Hai, semnați aici, că de nu o să fiți acuzați de nesupunere față de regele nostru preaiubit, Dumnezeu să-i sporească gloria și să-i dea viață lungă, iar așa ceva e grav, chiar foarte grav. Aveți noroc, sunt bun la inimă. Dacă s-ar fi nimerit să vină El Lobo, v-ați culege dinții de pe jos...”

Mamed se uită la mine ca să-mi ceară părerea. Am făcut semn cu capul. Ne-am pus semnăturile în partea de jos a unei foi cu antetul Ministerului Justiției. În orice caz, regele habar n-are că existăm, fie că-i cerem iertare sau mâna fiicei, rezultatul e același: nu existăm!

Cele nouăsprezece luni de închisoare deghizată în serviciu militar au pecetluit ireversibil prietenia noastră. Deveniserăm serioși. Îmbătrâniserăm dintr-o dată,

d'un coup vieilli, nous étions entrés dans la maturité. Nos discussions n'étaient plus vaseuses, même si nous tenions à cultiver notre sens de l'humour et une certaine légèreté. Nous parlions des femmes avec une sorte de détachement et de respect.

Un jour, il me sauva la vie. La nourriture servie dans le camp était tellement infecte que je l'ingurgitais à toute vitesse en me bouchant le nez. Ce fut ainsi que j'avalais de travers et faillis mourir étouffé. Mamed hurla de toutes ses forces pour appeler au secours tout en me tapant dans le dos. J'étais devenu tout rouge et je respirais de moins en moins. Ses cris étaient si puissants que les gardiens comprirent qu'il s'agissait d'une urgence et vinrent accompagnés du médecin. J'étais dans ses bras, je l'entendais me supplier de ne pas m'en aller. Grâce à sa présence et à son intervention je fus sauvé.

Une autre fois, ce fut lui qui se sentit mal. Il avait des douleurs terribles dans le ventre. Il était plié en deux et vomissait un liquide verdâtre. On n'avait pas de médicaments ni d'eau potable. Une forte fièvre provoquait chez lui des tremblements. On était au milieu de la nuit et personne ne vint malgré nos appels. Je lui massais longuement l'estomac et le ventre jusqu'au matin. Il s'endormit pendant que je continuais mes massages. Le lendemain, il fut transporté à l'infirmerie puis ensuite à

intrând în maturitate. Discuțiile noastre nu mai erau confuze, chiar dacă țineam să ne cultivăm simțul umorului și o anumită ușurățe. Vorbeam despre femei cu un fel de detașare și respect.

Într-o zi, Mamed mi-a salvat viața. Mâncarea din lagăr era așa de infectă încât o ingurgitam în mare viteză, ținându-mă de nas. În așa fel încât, înghițind greșit, a fost cât pe-acți să mor sufocat. Mamed a strigat cât a putut de tare după ajutor, bătându-mă pe spate. Eram roșu ca focul și respiram tot mai slab. Strigătele lui erau atât de puternice încât paznicii au înțeles că-i o urgență și au venit cu medicul. Eram în brațele lui, îl auzeam cum mă imploră să nu mă duc. Datorită prezenței și intervenției lui am fost salvat.

O altă dată, el a fost cel care s-a îmbolnăvit. Îl durea cumplit burta. Era îndoit de la mijloc și voma un lichid verzui. Nu aveam nici medicamente, nici apă potabilă. O febră puternică îi provoca tremurături. Era miezul nopții și n-a venit nimeni, în ciuda strigătelor noastre. I-am masat mult timp stomacul și burta, până dimineața. A adormit, pe când eu continuam masajul. A doua zi a fost transportat la infirmerie, apoi la spital, unde a rămas o săptămână încheiată. S-a întors slăbit și palid.

l'hôpital où il séjourna une bonne semaine. Il revint amaigri et pâle. Il vit que j'étais très inquiet, alors comme s'il voulait me rassurer il me dit que nous étions liés à la vie à la mort et que rien ni personne ne pourrait détruire notre amitié.

En donnant de l'argent à Lrange, un gardien sympathique, nous eûmes des cahiers et des crayons. Nous décidâmes de tenir un journal. Mamed prétendait ne pas être doué pour écrire. Il me dictait sa journée. Nous n'avions pas la même perception du temps et de ce que nous vivions entre ces quatre murs. Il parlait d'une ogresse aux dents en plastique qui lui rendait visite tous les jours à la même heure, dialoguait avec elle et faisait des projets d'avenir une fois libéré. Il inventait des situations invraisemblables. Mamed était un conteur victime d'une étrange fièvre. S'il n'avait pas été malade, on l'aurait pris pour un surréaliste. Il lui manquait les mots, même s'il avait le sens de la formule.

Après notre sortie de prison, nous n'étions plus les mêmes. Malgré les interventions auprès de gens haut placés, nous n'avions pas droit au renouvellement de nos passeports. Nous étions punis. La grâce royale ne nous rendit pas toute notre liberté. Nous passâmes une bonne matinée au hammam où nous rencontrâmes l'ami Ramon. Il aimait le bain maure. Nous évoquâmes toute de suite le besoin

A văzut că-s neliniștit și atunci, ca și cum ar fi vrut să mă calmeze, mi-a spus că suntem legați pe viață și pe moarte, că nimeni și nimic nu va putea distruge prietenia noastră.

Dându-i bani lui Lrange, un paznic simpatic, am obținut caiete și creioane. Ne hotărâram să ținem un jurnal. Mamed pretindea că n-are talent la scris. Îmi dicta cum și-a petrecut ziua. Noi doi nu aveam aceeași percepție asupra timpului sau a ceea ce trăiam între cei patru pereți. El îmi povestea despre o căpcăună cu dinți de plastic, care-l vizita în fiecare zi la aceeași oră, discuta cu ea și făcea proiecte de viitor, pentru după ce va fi eliberat. Inventa situații neverosimile. Mamed era un povestitor victimă a unei febre ciudate. Dacă n-ar fi fost bolnav, ai fi zis că-i supraréalist. Nu-și găsea cuvintele, chiar dacă avea simțul formulei.

După ce am ieșit din închisoare, nu mai eram aceiași. În ciuda intervențiilor pe lângă persoane suspuse, nu aveam drept la un pașaport nou. Eram pedepsiți. Grațierea regală nu ne-a înapoiat toată libertatea. Am petrecut o dimineață întregă la hammam, unde l-am întâlnit pe prietenul Ramon. Îi plăcea baia maură. Am vorbit imediat despre nevoia de a merge la femei. Ramon a organizat o petrecere la

d'aller voir des femmes. Il organisa une soirée où des filles payées par lui vinrent s'occuper de nous. Malheureusement, nos sexes étaient encore sous l'effet du bromure. Je me sentais mal. Ramon me rassura en me disant que ça lui arrivait souvent. Il devait mentir pour ne pas m'inquiéter. Le vin était triste, les filles gentilles, et nous autres complètement déphasés.

Mamed reprit ses études de médecine à Rabat, quant à moi, j'abandonnai le cinéma et m'inscrivis à la faculté des lettres pour faire une licence d'histoire et de géographie. « C'est la terre qui écrit », nous disait un de nos professeurs à propos du mot géographie. Elle écrit aussi l'histoire des hommes.

La contestation des étudiants était générale et fréquente. Mamed et moi considérions qu'elle ne nous concernait plus. Nous étions des « anciens ». La police secrète épiait tous nos faits et gestes. Mamed se méfiait de tout le monde. Il fréquentait cependant un petit gars, laid et sale mais doué d'une grande intelligence. Curieux de tout, il était serviable, se démenant pour être agréable à Mamed. J'avais une intuition très nette et négative à son égard. Cet homme était trop gentil pour être honnête. Je me renseignai sur son parcours. Il était secret et ambigu.

Il disait travailler dans une entreprise de publicité. En fait, cet homme, cultivé et astucieux, était

care au venit niște fete plătite de el să se ocupe de noi. Din păcate, sexul nostru rămânea încă sub efectul bromurii. Îmi era jenă. Ramon mă liniști, spunându-mi că i se întâmplă și lui, adesea. Pesemne că mințea, ca să nu mă neliniștesc. Vinul provoca tristețe, fetele erau drăguțe iar noi doi eram complet defazați.

Mamed își reluă studiile de medicină la Rabat, cât despre mine, eu abandonai cinematografia, ca să mă înscriu la Facultatea de litere, pentru o licență de istorie și geografie. „Pământul e cel ce scrie”, ne spunea unul dintre profesorii noștri despre cuvântul „geografie”. Istoria omenirii tot el o scrie.

Activitățile contestatate ale studenților erau generale și frecvente. Eu și Mamed consideram că așa ceva nu ne mai privește. Noi doi eram niște „foști”. Poliția secretă ne spiona toate acțiunile și gesturile. Mamed suspecta pe toată lumea. Cu toate astea, frecventa un tip mic, urât și murdar, însă de o mare inteligență. Curios să afle orice, acesta era servibil și făcea multe ca să-i intre-n voie lui Mamed. Intuiția mea era foarte clară și negativă în privința lui. Individul ăsta era prea amabil ca să fie cinstit. M-am informat despre trecutul lui. Era secret și ambiguu.

Spunea că lucrează într-o companie de publicitate. De fapt, acest bărbat cultivat și plin de idei

un flic. On le saurait plus tard quand le ministère de l'Intérieur le nomma chef du bureau de la censure. Mamed en fut malade. Il n'en revenait pas, il s'en voulait d'avoir été piégé : et dire qu'il me parlait de Kant, de Heidegger, de cinéma, de peinture, qu'il critiquait violemment le gouvernement et les méthodes de sa police. Il fit ensuite une carrière dans le renseignement. Son rêve était de devenir écrivain. Il publia quelques plaquettes de poésie indigente à compte d'auteur, les distribuait dans les administrations et fut présenté comme le nouvel espoir de la francophonie dans une émission de la télévision d'État marocaine.

Cet homme était jaloux de notre amitié. Mamed l'écoutait sans le prendre au sérieux mais refusait de l'écarter définitivement de ses fréquentations, jusqu'au jour où il commit l'erreur de médire de moi et de ma famille.

Mamed se maria avec Ghita avant même d'avoir terminé sa spécialité en pneumologie. Ses parents étaient catastrophés, me demandèrent d'intervenir pour le convaincre de retarder l'événement. Ils me considéraient comme son meilleur ami, quelqu'un qu'il estimait et appréciait. Évidemment, je n'eus aucun succès auprès de Mamed. Il était particulièrement têtu, ne supportait pas qu'on cherche à lui faire changer d'avis. Cette forme de rigidité m'agaçait chez lui. Nous

era polițist. Aveam să aflăm asta mai târziu, când Ministerul de interne l-a numit șef de birou al cenzurii. Lui Mamed i s-a făcut rău. Nu-și mai revenea, nu-și ierta faptul că s-a lăsat păcălit: „...și când te gândești că-mi vorbea despre Kant, Heidegger, despre cinema, pictură, că adesea critica guvernul și metodele poliției”. Apoi individul a făcut carieră în serviciile secrete. Visul lui era să devină scriitor. A publicat pe banii lui câteva plachete de poezie slăbuță, le-a răspândit prin birourile administrației și a fost prezentat drept noua speranță a francofoniei într-o emisiune de la televiziunea marocană de stat.

Omul acela era gelos pe prietenia noastră. Mamed îl asculta fără să-l ia în serios, dar refuza să o rupă definitiv cu el, până în ziua când făcu greșeala de a mă vorbi de rău, pe mine și familia mea.

Mamed se însură cu Ghita înainte chiar de a-și termina specializarea în pneumologie. Părinții lui erau consternați, mi-au cerut să intervin ca să-l conving să amâne evenimentul. Mă considerau cel mai bun prieten al lui, pe care el îl stima și aprecia. Evident, n-am avut nici un succes pe lângă Mamed. Era teribil de încăpățânat, nu suporta când cineva încerca să-l facă să se răzgândească. Forma aceasta de rigiditate mă enerva la el. Evitam să vorbim despre așa

évitions d'en parler parce qu'il perdait une part de son humour et même de son intelligence. Un jour, après une discussion où il fut acculé à reconnaître ses torts, il se mit dans une colère inhabituelle et me dit: « Je me demande pourquoi nous sommes amis puisque nous ne sommes d'accord sur rien ou presque rien ! » Je ne pris pas au sérieux cette réflexion. Je pensais qu'il manquait de lucidité. Je devais être celui qui relevait ses défauts, chose qu'il ne se privait pas de faire avec moi. Mais nous n'étions jamais quittes.

ceva pentru că își pierdea o parte din umor și chiar din inteligență. Într-o zi, după ce a fost obligat să-și recunoască greșelile, îl apucă o mânie neobișnuită și-mi zise: „Mă întreb de ce suntem prieteni, pentru că nu suntem de acord în aproape nici o privință!” N-am luat în serios această reflecție. Mă gândeam că-și pierduse luciditatea. Eu trebuia să fiu cel care-i punea în față defectele, lucru pe care el îl făcea cu mine fără să se jeneze. Dar nu eram niciodată chit.

Le dernier ami, Paris, Editions du Seuil, 2004.